

نقش، جایگاه و اقدامات متصور اعضای وابسته سپاه پاسداران انقلاب اسلامی در گام دوم انقلاب اسلامی

احمد پیشه ور^۱

۳

دوره ۲، شماره ۱، پیاپی ۴
بهار ۱۴۰۵

مقاله پژوهشی

تاریخ دریافت:

۱۴۰۴/۱۰/۱۴

تاریخ پذیرش:

۱۴۰۴/۱۲/۰۶

صص: ۱۱۷-۱۳۴

شابک الکترونیکی: ۳۱۱۵-۸۸۶۲

چکیده
انقلاب اسلامی ایران با پشت سر گذاشتن فراز و نشیب‌های بسیار، به مرحله‌ای از تکامل رسیده است که امروزه در معادلات جهانی به عنوان یک قطب تعیین‌کننده، ایفای نقش می‌کند. این جایگاه رفیع در حالی بدست آمده است که جهان در حال گذر از یک پیچ بزرگ تاریخی است و انقلاب اسلامی برای نقش آفرینی بیشتر در آینده بشریت، با شرایط حساس و سرنوشت‌ساز روبرو است. بر اساس چنین ضرورتی، حضرت آیت‌الله العظمی خامنه‌ای (مدظله‌العالی) رهبر حکیم انقلاب اسلامی، منشور و رهنامه‌ای با عنوان بیانیه گام دوم انقلاب تدوین و ابلاغ کرده‌اند که ضمن ترسیم چشم‌انداز، راهبردهای تحقق آن را با استفاده از نظریه انقلابی که حاصل تجربه اندوزی از عمر چهل ساله انقلاب اسلامی است، تبیین کرده‌اند. بیانیه گام دوم انقلاب، رهنامه‌ای است که با روایت تاریخی انقلاب آغاز می‌شود و در آینده‌ای امیدبخش امتداد می‌یابد. قطعاً نیروها و نهادهای انقلابی نقشی ارزنده و فزاینده را در پیشبرد اهداف و مقاصد مدنظر در بیانیه گام دوم انقلاب اسلامی صادره از سوی مقام معظم رهبری دارند. یکی از این نهاد‌های انقلابی سپاه پاسداران انقلاب اسلامی است که با برخورداری از منابع انسانی متعهد و ایثارگر توانسته است نقش خود را در حفاظت از انقلاب و دست‌آورهای آن به خوبی ایفا نماید. پژوهش حاضر، با محوریت دانش آینده‌پژوهی و مبتنی بر یک رویکرد تعالی‌مدار به بررسی نقش، جایگاه و اقدامات متصور اعضای سپاه پاسداران انقلاب اسلامی در گام دوم انقلاب پرداخته و براساس یک چارچوب نظام‌مند، عوامل و مؤلفه‌های اثرگذار برای ترسیم تمدن نوین اسلامی و رسیدن به اهداف مورد نظر مقام معظم رهبری (مدظله‌العالی) در بیانیه گام دوم انقلاب را تبیین و تعیین گردیده است.

کلیدواژه‌ها: راهبرد، سپاه پاسداران انقلاب اسلامی، گام دوم انقلاب، مقام معظم رهبری، منابع انسانی.

DOI: 10.22034/syssir.2026.735061

استناد: پیشه‌ور، احمد (۱۴۰۵). نقش، جایگاه و اقدامات متصور اعضای وابسته سپاه پاسداران انقلاب اسلامی در گام دوم انقلاب اسلامی، پژوهش‌های راهبردی گام دوم انقلاب اسلامی، ۲(۴)، ۱۱۷-۱۳۴.

۱. استادیار گروه معارف دانشکده الهیات و معارف، دانشگاه فرهنگیان آذربایجان شرقی، تبریز، ایران (نویسنده مسئول)

مقدمه

جهان در قرن بیستم، تحولات گسترده و وقایع متنوع، متضاد، تأثیرگذار و در عین حال خیره کننده ای را شاهد بود. سرعت و ابعاد گسترده این تحولات در قرن بیستم به تنهایی با آنچه در قرون پیشین بر جهان گذشته، برابری می نماید. جنگ های جهانی، انقلاب ها و تعارضات و درگیری های میان جوامع، بخش قابل توجهی از تحولات قرن گذشته را به خود اختصاص دادند. برخی از این رخدادها با تمامی اهمیت آنها دامنه اثر محدودی از خود به جای نهاده و برخی پویایی جریانات درونی خود را حفظ نموده و گستره کلانی از ساختارها و فرآیندهای نظام بین الملل را تحت تأثیر قرار دادند. وقوع انقلاب اسلامی در کنار فروپاشی اتحاد جماهیر شوروی از جمله حوادثی است که تأثیر فوق العاده و شگفت آوری در ورای مرزها و نظام بین الملل بر جای گذارده است. تحولات و وقایع فوق، عناصر درونی نظام بین الملل را به شکل عمیقی تحت تأثیر قرار داده اند.

حیرت و نگرانی غرب از وقوع انقلاب اسلامی در ایران در سال ۱۳۵۷ (۱۹۷۹)، نه تنها ناشی از عدم درک و آشنایی صحیح آنها با جریان ها و تحركات داخلی، فرهنگ سیاسی و فکری درون جامعه ایران بود بلکه بروز چالش در منافع سرشار سیاسی و اقتصادی آنها نیز بر ابعاد این نگرانی می افزود. ایران به عنوان یکی از بزرگ ترین دارندگان منابع گاز و نفت، مرز مشترک ۲۵۰۰ کیلومتری با یکی از پایه های نظام دو قطبی در دوران جنگ سرد، جایگاه ایران در کمربند اسلامی به عنوان یکی از قوی ترین مراکز فکری و فرهنگی اسلامی و همچنین موقعیت بی نظیر استراتژیک آن در حساس ترین منطقه در گردونه منافع حیاتی و امنیتی غرب و بویژه قدرت های بزرگ قرار داشت. پیچیدگی رفتار متقابل غرب و ایران فارغ از عنصر زمان، ناشی از عواملی از این دست بوده است. شدت و ضعف برخورد و تعامل غرب با ایران چه قبل و چه بعد از انقلاب تابع و وابسته به همین گونه عوامل می باشد.

مهم ترین تأثیر انقلاب اسلامی بر احیای ارزش ها و آگاهی های اسلامی، القای تفکر اسلام سیاسی بود. اسلامی که به زعم بسیاری در صفحات کهن تاریخ فرتوت شده و از اذهان رخت بر بسته بود، اینک با هسته ای قدرتمند و امواجی فراتر از مرزهای ملی بازگشته و به جریان افتاده بود. در واقع پیروزی انقلاب اسلامی نشان داد که ادیان بویژه دین اسلام با گذشت زمان و توسعه مدرنیسمیون نه تنها به پایان راه نرسیده است بلکه مجدداً به عنوان مهم ترین راه نجات بشریت از ظلم و بیدادگری احیای شده و دنیای مادی گرای معنویت گریز را متوقف ساخته و دریچه ای از

معنویات و اعتقادات مذهبی را در راستای رستگاری و رهایی بشریت از قید قدرت‌های استعمارگر گشوده است.

پشتوانه و ریشه اعتقادی انقلاب، نقش بسیار مهمی را و چه بسا نقش اول را در تحقق و پیروزی یک انقلاب داراست. در انقلاب اسلامی ایران، این پشتوانه، اعتقاد راسخ و ریشه‌دار مردم مسلمان ایران به اسلام بود. اسلام در روح و جان و عواطف مردم ایران ریشه عمیق دارد و به‌عنوان سرمایه‌ای عظیم در جریان انقلاب اسلامی ایران، قدرت و عمق خود را نشان داد.

مفاهیم شهادت، ایثار، دفاع از مظلوم و ایستادگی در برابر ظلم و استکبار و کفر، نفی سیل، پیوند دین و سیاست و توجه و اولویت دادن به امت اسلامی در قیاس با ملت، همگی در متن سیاست داخلی و خارجی جمهوری اسلامی ایران مشاهده می‌شود. این کشور براساس همین اصول اسلامی به قطع رابطه با آمریکا به عنوان استکبار و نفی موجودیت رژیم صهیونیستی پرداخته است. اهداف کلان ج.ا.ا. ریشه در میراث سیاسی و فرهنگی انقلاب اسلامی ۱۳۵۷ دارد؛ فرهنگی که به پیروزی انقلاب اسلامی منجرشده و به اصول و ساختارهایی تبدیل گشت که اهداف کلان کشور را می‌توان از آنها مشتق نمود.

لازمه تبدیل نهضت و انقلاب به حکومت ایجاد «ساختار» است و حکومتی که بر مبنای توحید و حدود الهی سازمان می‌یابد، باید تحت نظارت و اداره اسلام شناسان مسلمان باشد. انقلاب اسلامی ایران با پشت سر گذاشتن فراز و نشیب‌های بسیار، به مرحله‌ای از تکامل رسیده است که امروزه در معادلات جهانی به عنوان یک قطب تعیین‌کننده، ایفای نقش می‌کند. این جایگاه رفیع در حالی بدست آمده است که جهان در حال گذر از یک پیچ بزرگ تاریخی است و انقلاب اسلامی برای نقش آفرینی بیشتر در آینده بشریت، با شرایط حساس و سرنوشت‌سازی روبه‌رو است. در چنین شرایطی باید دکترین و رهنامه جامعی تدوین شود تا چارچوب فکری و عملیاتی برای طی طریق در این مسیر پر تلاطم و دستیابی به قله پیشرفت مبتنی بر الگوی ایرانی اسلامی برای تمامی ارکان جامعه فراهم شود. بر اساس چنین ضرورتی، حضرت آیت الله العظمی خامنه‌ای (مدظله العالی) رهبر حکیم انقلاب اسلامی، منشور و رهنامه‌ای با عنوان بیانیه گام دوم انقلاب تدوین و ابلاغ کرده‌اند که ضمن ترسیم چشم‌انداز، راهبردهای تحقق آن را با استفاده از نظریه انقلابی که حاصل تجربه اندوزی از

عمر چهل ساله انقلاب اسلامی است، تبیین کرده اند. بیانیه گام دوم انقلاب، رهنامه ای است که با روایت تاریخی انقلاب آغاز می شود و در آینده ای امیدبخش امتداد می یابد.

چارچوب نظری

۱_ گام دوم انقلاب

در بیانیه گام دوم انقلاب به هفت سرفصل مهم در راستای چشم انداز انقلاب اسلامی در افق های چندساله اشاره شده است. برای تحقق چشم انداز انقلاب، اولین اقدام قبل از هر چیز، تجربه آموزی از گذشته است. فراز ابتدایی این رهنامه اصولاً دارای رویکرد تجربه نگاری است و تلاش گردیده با رعایت گزیده گویی، نقاط عطف انقلاب اسلامی به صورت واقع بینانه روایت شود. لذا برای حرکت در آینده، شناخت گذشته ضرورتی اجتناب ناپذیر است. بعد از درس آموزی از گذشته باید به سراغ شناخت ظرفیتهای استفاده نشده و بهره برداری از آن رفت تا امکان خودسازی جامعه پردازی و ایجاد تمدن نوین اسلامی میسر گردد و از آن طریق برای ظهور ولایت عظمی (عج) زمینه سازی شود. این امر میسر نمی شود مگر از طریق مجموعه ای از اقدامات که به عنوان راهبردهای گام دوم انقلاب در قالب هفت فصل که در منظومه فکری بیانیه گام دوم انقلاب به آن اشاره شده است.

۱-۱ علم و پژوهش

رهبر معظم انقلاب در این بیانیه مؤکداً به نیاز کشور به جوشاندن چشمه دانش در میان خود اصرار می ورزند و راه طی شده در زمینه علم و پژوهش را، با همه اهمیتش فقط یک آغاز تلقی می کنند و معتقدند ما هنوز از قله های دانش جهان بسیار عقب هستیم و باید به قله ها دست یابیم. در راهبرد علم و پژوهش، سه محور اصلی در رهنامه وجود دارد که عبارت است از:

۱. علم و پژوهش به عنوان آشکارترین وسیله عزت و قدرت کشور؛

۲. علم و پژوهش به عنوان منبع ثروت و قدرت؛

۳. ضرورت جهاد علمی برای عبور از مرزهای کنونی دانش

۱-۲ معنویت و اخلاق

در این بیانیه، معنویت به معنی برجسته کردن ارزشهای معنوی از قبیل: اخلاص، ایثار، توکل، ایمان در خود و در جامعه تعریف شده است، و اخلاق به معنی رعایت فضیلت‌هایی چون خیر خواهی، گذشت، کمک به نیازمند، راستگویی، شجاعت، تواضع، اعتماد به نفس و دیگر خلیات نیکو است. بر اساس رهنامه مذکور، معنویت و اخلاق، باید جهت دهنده همه حرکتها و فعالیت‌های فردی و اجتماعی باشد. لذا این سرفصل مهم پیشرفت باید از طرق ذیل مورد توجه قرار گیرد:

۱. برجسته سازی ارزش‌های معنوی؛

۲. رعایت فضیلت‌های اخلاقی؛

۳. جهت دهنده بودن معنویت و اخلاق در همه امور؛

۴. عامل بودن حکومت به رفتارهای اخلاقی و معنوی و ترویج آن؛

۵. ستیزهای معقولانه با کانونهای ضد معنویت و ابزارهای رسانه‌ای آنها.

۳-۱ اقتصاد

در این بیانیه، اقتصاد به عنوان نقطه کلیدی تعیین کننده تلقی می‌گردد که به عنوان ابزار اصلی تحقق هدف جامعه اسلامی ایفای نقش می‌کند. در کارکرد اقتصادی جامعه تمدن ساز باید مؤلفه‌های ذیل مورد توجه قرار گیرد:

۱. سلطه ناپذیری در شرایط قدرت اقتصادی؛

۲. تقویت اقتصاد مستقل؛

۳. غلبه بر عیوب اقتصادی از طریق اقتصاد مقاومتی؛

۴. تکیه بر راه حل‌های درون‌کشوری به جای برون‌کشوری القاء شده؛

۵. ضرورت مدیریت اقتصادی با صلاحیت (جوان، دانا، مؤمن و متخصص).

۴-۱ عدالت و مبارزه با فساد

در بیانیه گام دوم، فساد اقتصادی و اخلاقی و سیاسی به عنوان توده چرکین کشورها و نظامها قلمداد می‌شود که اگر در بدنه حکومتها عارض شود، زلزله ویرانگر به پا می‌کند و به مشروعیت آنها ضربه مهلکی وارد می‌کند. از آنجا که نظام جمهوری اسلامی نیازمند مشروعیتی فراتر از مشروعیت‌های مرسوم و مبنائی تر از مقبولیت اجتماعی است، در این رهنامه بسیار جدی‌تر و بنیانی‌تر از نیاز دیگر نظامها به این مقوله نگریسته می‌شود. لذا برای تحقق این امر، راهبردهای ذیل ارائه می‌گردد:

۱. لازم و ملزوم بودن عدالت و مبارزه با فساد؛
۲. طهارت اقتصادی، شرط مشروعیت؛
۳. ایجاد نهادهای نظارتی تیزبین و قاطع؛
۴. ایجاد صلاحیت های بالا در مبارزه کننده با فساد؛
۵. رفع محرومیت و شکاف های عمیق طبقاتی؛
۶. جلوگیری از تبعیض، ویژه خواری و سایر مؤلفه های بی عدالتی؛
۷. اجرای سیاستهای عدالت گرایانه از طریق جوانان مؤمن، انقلابی، دانا و کاردان؛

۵-۱ استقلال و آزادی

در این بیانیه استقلال ملی به معنی آزادی ملت و حکومت از تحمیل و زورگویی قدرتهای سلطه گر جهان و آزادی اجتماعی به معنای حق تصمیم گیری و عمل کردن و اندیشیدن برای همه افراد جامعه تعریف شده است این دو عنصر از جمله ارزشهای اسلامی اند که عطیه الهی به انسانها هستند که ملت ایران با جهاد چهل ساله خود آن را به دست آورده و هیچکدام تفضل حکومتها به مردم نیستند.

۱. استقلال ملی از طریق رهایی از تحمیل قدرت های جهانی؛
  ۲. آزادی اجتماعی از طریق اعطای حق تصمیم گیری به مردم؛
  ۳. ضرورت حفظ دستاورد استقلال و آزادی به عنوان خون آورد انسانهای والا و شجاع و فداکار؛
  ۴. اندیشیدن و عمل آحاد جامعه؛
  ۵. تأمین استقلال و آزادی به عنوان وظیفه حکومت؛
- #### ۶-۱ عزت ملی، روابط خارجی، مرزبندی با دشمن

در این بیانیه بخشی از مظاهر عزت جمهوری اسلامی در عرصه بین المللی برشمرده شده و برای تحقق عزت ملی، روابط خارجی، مرزبندی با دشمن، راهبردهای ذیل ارائه گردیده است:

۱. اتکاء به اصل عزت، حکمت و مصلحت در روابط بین الملل؛
۲. رفتار حکیمانه و مصلحت جویانه از موضع انقلابی توسط مدیران جهادی؛
۳. مذاکره با دشمنان با مرزبندی دقیق؛
۴. حفظ ارزشهای انقلابی و عدم هراس از تهدیدات؛
۵. بی حاصلی و زبانباری مادی و معنوی در مذاکره با آمریکا.

۱-۷ سبک زندگی

در این بیانیه مبحث سبک زندگی به عنوان یکی از سرفصلهای هفتگانه برای گام دوم انقلاب برشمرده شده، ولی به صورت مختصر به آن پرداخته گردیده و تبیین آن به مجال دیگری احاله شده است. سبک زندگی از جمله موضوعات کلیدی است که رهبر حکیم انقلاب در مناسبتهای مختلف به تبیین آن پرداخته است. در مجموع، بیانیه گام دوم به دو نکته اساسی در این زمینه اشاره می‌کند که عبارت است از:

۱. زبان‌های جبران‌ناپذیر سبک زندگی غربی؛
۲. ضرورت مدیریت جهادی همه‌جانبه و هوشمند برای مقابله با سبک زندگی غربی.

۲_ نقش و جایگاه سپاه در گام دوم انقلاب

هر انقلابی به دلیل تغییر و تحولات عمیق اجتماعی و دگرگونی در سازمانها و نهادهای رسمی، در بدو امر، نیازمندی‌هایی پیدا می‌کند که برای تأمین آنها و جبران کاستی‌ها و برای تکمیل فعالیت ارکان موجود و حل مسائل پیش‌رو، ناگزیر از تأسیس سازمانها و نهادهای اجتماعی جدید است. نهادهای انقلابی به واسطهٔ آشنایی مردم می‌جوشند و مجموعه‌ای از ارزشها و اعتقادات و باورهای آنکه عموماً سازمان‌یافتهٔ مردم‌اند که بنا بر ضرورت و نیازهای موجود جامعه به وجود می‌آیند، به سرعت شکل گرفته، مورد پذیرش و تصویب جامعه قرار می‌گیرند و در جهت رفع نیازها عمل می‌کنند.

سپاه پاسداران انقلاب اسلامی یکی از همین نهادهای مردمی است که خاستگاه آن نیازها و ضرورت‌های حمایت و حراست از ارزشهای اسلام و انقلاب اسلامی در روزهای اول انقلاب بود که با اراده و مشارکت همه‌جانبهٔ مردم تشکیل شد. سپاه به لحاظ نهادی بودن و به کارگیری عناصر ارزشی و فعال جامعه در بدنهٔ آن، واجد قابلیت‌هایی شد که موفقیت‌های بی‌پایایی یا ناکامی مستمر دشمنان، ثمره و نتیجهٔ آن است. موفقیتها به خاطر ویژگیهای برجستهٔ نهادی سپاه بود که در طراحی، برنامه‌ریزی و به کارگیری توانایی‌ها در تقابل با دشمن بروز کرد و توانست برتری ایجاد کند و موفقیت بیافریند.

مقام معظم رهبری در خصوص ضرورت وجود سپاه برای حراست از انقلاب اسلامی اظهار می‌دارند: «هرچه از تشکیل این نهاد انقلابی، اسلامی و مکتبی، می‌گذرد ضرورت نیاز وجود سپاه برای حراست و تأمین روند صحیح انقلاب اسلامی و دفاع در برابر مهاجمان آن برجسته‌تر و قطعی‌تر شده است.» (۱۳۶۲/۲/۵)

ایشان همچنین فلسفه سپاه پاسداران انقلاب اسلامی را همین مقاومتی می‌دانند که خط انقلاب دارد و در ادامه می‌فرمایند: «سپاه در حقیقت باید به صورت مظهر مقاومت آگاهانه باقی بماند. بهترین شکل سپاه پاسداران انقلاب اسلامی، همان شکل است که آنان را به وضع مؤمنان مجاهد کربلا نزدیک کند. اخلاق، دعا، دین، عبادت، برادری، تواضع و هضم شدن در ولی خود از خصوصیات بارز سپاه پاسداران بایستی باشد و هرچه بیشتر به طرف تکامل آن گام بردارند. سپاه یک نیروی نظامی مردمی و انقلابی است که بازوی انقلاب اسلامی نیز می‌باشد. (۱۳۶۲/۲/۲۶)»

حضرت آیت‌الله خامنه‌ای رهبر معظم انقلاب اسلامی در دیدار هزاران نفر از فرماندهان سپاه پاسداران، سپاه را نهادی پرافتخار و رشدیابنده در مسیر تعالی و پیشرفت خواندند و با بیان توصیه‌هایی بسیار مهم افزودند: معتقدم سپاه میتواند بسیار بیشتر از این، پیشرفت کند. رهبر انقلاب، سپاه پاسداران را در میان پدیده‌های گوناگون برآمده از انقلاب، دارای خصوصیتی خواندند که در سایر برکات انقلاب، کمتر دیده می‌شود.

ایشان در تبیین این خصوصیات افزودند: سپاه در بحبوحه‌ی حوادث و هیجانهای بزرگ انقلاب ولادت یافت، در تلاطم عظیم دفاع مقدس رشد کرد و به بلوغ رسید و بعد از جنگ نیز که دوران جبهه‌بندی‌های عمیق و وسیع سیاسی و فرهنگی میان انقلاب و دشمنان بود، سپاه بدون لغزش و انحراف توانست مسیر رشد و تکامل را ادامه دهد.

حضرت آیت‌الله خامنه‌ای مواجه شدن با دوراهی «تعالی یا انحطاط» را مرحله‌ای غالباً اجتناب‌ناپذیر در زندگی فردی، سیاسی و اجتماعی افراد، سازمانها و حتی انقلابها خواندند و افزودند: سپاه از این دوران و دوراهی نیز سربلند خارج شد و بدون فرسودگی یا انحطاط، عناصر اساسی هویت خود را حفظ کرد و به سمت تعالی، ادامه‌ی حرکت داد.

رهبر انقلاب با بیان معیاری اساسی افزودند: برای قضاوت صحیح درباره‌ی هر مجموعه و دستگاه، باید موفقیتها و ناکامی‌های آن مجموعه را با هم مقایسه کرد که با این معیار مبنایی و مهم، سپاه از پرافتخارترین مجموعه‌های کشور است.

حضرت آیت‌الله خامنه‌ای در ادامه برای قضاوت دقیق‌تر در زمینه‌ی مقایسه‌ی موفقیتها و ناکامی‌های سپاه، به بیان چند سرفصل مهم پرداختند.

۱. نوآوری و خلاقیت: سپاه در اوایل جنگ برای داشتن حتی دو خمپاره دچار مشکل بود، اما امروز در تولید و ساخت ابزارها و تجهیزات پیشرفته و همچنین در شیوه‌های نظامی و دفاع مبتکرانه به مرحله‌ی برجسته‌ای رسیده است.
  ۲. ورود پرتوان به عرصه‌های گوناگون خدمات اجتماعی و مورد نیاز مردم و کشور: حضرت آیت‌الله خامنه‌ای با اشاره به فعالیتهای قرارگاه سازندگی خاتم‌الانبیاء به‌عنوان بازوی اجرایی قوی دولتها، فعالیت بسیار گسترده و مؤثر سپاه در محرومیت‌زدایی از مناطق مختلف کشور و حضور برجسته و تعیین‌کننده‌ی این نهاد در حوادثی نظیر زلزله‌ی کرمانشاه و سیل اوایل امسال، تأکید کردند: مجموعه کارهای سپاه در عرصه‌ی خدماتی، اجتماعی و مردمی با هیچ سازمان و دستگاه دیگری قابل مقایسه نیست و در سازمانهای نظامی جهان نیز نظیر ندارد.
  ۳. فعالیتهای سپاه در عرصه‌ی فرهنگ و هنر و اندیشه: نگاه و نقش سپاه در جغرافیای مقاومت در منطقه «معیار دیگری برای قضاوت درباره‌ی سپاه پاسداران انقلاب اسلامی است. حضرت آیت‌الله خامنه‌ای با تحسین توانایی‌های مجموعه‌ی عظیم مقاومت در مواجهه با جبهه‌ی متحد کفر و ظلم، افزودند: نقش سپاه پاسداران در این عرصه به‌قدری برجسته است که دشمنی آشکار مستکبران و جبهه‌ی بدهای عالم را علیه سپاه برانگیخته است که البته دشمنی این جبهه‌ی خبیث برای سپاه پاسداران افتخار بزرگی است.
  ۴. تلاش برای حفظ معنویت: رهبر انقلاب «تلاش برای حفظ معنویت» را سرفصل بسیار مهمی خواندند که سپاه به آن اهتمام جدی داشته و تلاش کرده از باران رحمت معنویت برای طراوت و زیبایی و عزت خود استفاده کند. حضرت آیت‌الله خامنه‌ای در جمع‌بندی این بخش از سخنانشان تأکید کردند: سپاه پاسداران در عمر پربرکت خود در زمینه‌ی سخت‌افزاری و نرم‌افزاری در جاده‌ی تعالی و پیشرفت کاملاً جلو رفته و اوج قابل توجهی گرفته است. حضرت آیت‌الله خامنه‌ای در ادامه، هشت توصیه برای استمرار حرکت پرشتاب و رو به پیشرفت پاسداران انقلاب اسلامی بیان کردند.
۱. به‌هیچ‌وجه نگذارید سپاه، پیر، محافظه‌کار و به وضع موجود قانع شود. برای آنکه روحیه‌ی جوان در سپاه استمرار یابد و این سازمان به مرحله‌ی پیری نرسد، باید جوان‌گرایی که در سپاه آغاز

شده، ادامه یابد، نوگرایی و روشهای خلاقانه ادامه یابد و با انتقال تربیت دینی و انقلابی و روحیه‌ی شهدای نام‌آور به نسلهای بعدی، از انقطاع نسلی جلوگیری شود.

۲. «حفظ آمادگی در مواجهه با حوادث بزرگ» دومین توصیه‌ی رهبر انقلاب اسلامی بود که گفتند: یکی از خصوصیات بارز سپاه از ابتدا تاکنون، سینه سپر کردن و حضور در صف مقدم مواجهه با حوادث بزرگ بوده است که این روحیه باید حفظ شود. حضرت آیت‌الله خامنه‌ای در همین خصوص، حفظ آمادگی‌های علمی و عملی و آگاهی‌های سیاسی و استحکام سازمانی سپاه در عرصه‌های اقتصاد مقاومتی و رونق تولید، کمک به محرومان و خدمت‌رسانی و مقابله با دشمنی‌ها را ضروری خواندند.

۳. «از دست ندادن نگاه وسیع و فرامرزی به جغرافیای مقاومت» ایشان گفتند: نباید قناعت کنیم به منطقه‌ی خودمان و با انتخاب یک چهاردیواری، کاری به تهدیدهای پشت مرزها نداشته باشیم. رهبر انقلاب افزودند: نگاه وسیع فرامرزی که مسئولیتش با سپاه است، عمق راهبردی کشور است و گاهی از واجب‌ترین واجبات هم لازم‌تر میشود اما برخی متوجه این مسئله نیستند.

۴. «از دشمن مطلقاً نترسید اما کاملاً هوشیار باشید و ارزیابی واقعی و صحیحی از دشمن داشته باشید». ۵. با همه‌ی اجزاء عظیم تشکیل‌دهنده‌ی نظام اسلامی اعم از دولت، مجلس و قوه‌ی قضائیه و بخشهای گوناگون، همکاری و هم‌افزایی داشته باشید. البته این هم‌افزایی و همراهی به معنای جدایی سپاه از عناصر هویتی خود نیست و سپاه باید عناصر هویتی خود را صددرصد حفظ کند.

۶. «مردمی بودن» مردم‌دوست، مردم‌پذیر و مردمی رفتار باشید و از فخرفروشی، دنیاطلبی و اشرافی‌گری جداً پرهیز کنید، زیرا سپاه از ابتدای تشکیل، مردمی بوده است.

۷. «اولویت قرار دادن کار و روحیه‌ی جهادی در همه‌ی عرصه‌ها» دیگر توصیه‌ی رهبر انقلاب اسلامی به سپاه بود که گفتند: کار جهادی در مقابل تنبلی و بی‌تفاوتی و کار امروز را به فردا انداختن قرار دارد که متأسفانه برخی بخشهای کشور دچار این مشکل هستند.

۸. حفظ و تقویت معنویت، انس با قرآن، توکل به خدا و توسل به اهل‌بیت (علیهم‌السلام) در میان نیروهای سپاه و خانواده‌های آنان.

۳_ اقدامات سپاه در گام دوم انقلاب

۳-۱ علم و پژوهش

۱. شناسایی خلاء، نیازها و الویت‌های چرخه نهضت نرم‌افزاری و توسعه فن‌آوری کشور.
۲. پشتیبانی و تقویت تشکل‌های علمی، پژوهشی و فناوری بسیجی برای ورود به عرصه علم، نهضت نرم‌افزاری و توسعه فناوری کشور.
۳. تقویت بنیه علمی، پژوهشی و توانمندسازی علمی مهارتی بسیجیان.
۴. هدایت و حمایت از طرح‌های مخترعان، مبتکران، محققان و نخبگان علمی، پژوهشی و فناوری در ابعاد مختلف.
۵. کمک به فراگیر نمودن تشکل‌های علمی-پژوهشی مردمی به منظور اثرگذاری در پیشرفت علمی و فناوری کشور.
۶. مشارکت در کارآفرینی علمی - پژوهشی برای بسیجیان متخصص، محقق، مبتکر و کارآفرین.
۷. شناسایی، جمع‌آوری، پرورش و حمایت از ایده‌ها و خلاقیت نوآوران.
۸. کمک به ترویج ارزش‌های دینی، انقلابی و فرهنگ و تفکر بسیجی در عرصه‌های علم، پژوهش و فناوری، تولید صنعتی، توسعه اقتصادی و گسترش عدالت اجتماعی.
۹. تلاش به منظور نقش‌آفرینی موثر اقشار و متخصصان در حلقه‌های زنجیره تولید علم، توسعه فناوری، تولید صنعتی، توسعه اقتصادی و گسترش عدالت اجتماعی.
۱۰. تعامل موثر با کلیه مراکز علمی، پژوهشی و صنعتی و دستگاه‌های ذیربط در کشور و بهره‌گیری از ظرفیت‌ها، توانمندی‌ها و حمایت‌های آنان.

۳-۲ معنویت و اخلاق

بدیهی است که نقش کارساز و تأثیرگذار غیورمردان بسیج و جان‌برکفان سپاه دو نهاد روئیده از متن جامعه و بطن انقلاب در شکوفایی ارزش‌های اسلامی و آموزه‌های دینی بر نسل انقلاب پوشیده نیست. بسیجیان و پاسداران فرزندان معنوی امام و رهبری، پیروان راستین ولایت و وارثان حماسه‌های پیروزی و شهادتند که همواره رسالت خطیر حفظ دستاوردهای گرانسنگ ارزش‌های معنوی و آموزه‌های دینی انقلاب اسلامی و دفاع مقدس را بر دوش می‌کشند و پرچمدار گسترش فرهنگ، معنویت و ارزش‌های دفاع مقدس به نسل‌های آینده نظام اسلامی اند. با توجه به اهداف و مأموریت

های سپاه و بسیج در دستیابی به آمادگی کامل برای حفظ نظام اسلامی و دستاوردهای انقلاب، شایسته است که این دو پشتوانه عظیم مردمی و انقلابی و تجلیگاه اقتدار نظام مردم سالاری دینی با بهره گیری از گنجینه گرانقدر معنویت دوران حیات طیبه امام^(ره) و حماسه دفاع مقدس اقتدار و شأن معنوی خود را بیش از پیش تقویت و پررنگ نمایند و با گذر از نشیب و فراز و نوسانات اخلاقی و فرهنگی پدید آمده با مسلح شدن به ابزار و عوامل معنوی، مقتدرانه به مقابله با بحران های خلاً معنویت و تهدیدات نرم ناتوی فرهنگی سازمان یافته شده برخیزند.

ضروری است پیش از ارائه راه کارهای تقویت معنویت، آسیب هایی را که شرایط سیاسی فرهنگی دو دهه اخیر جامعه که بر اثر بی توجهی و کاستی های تدابیر متولیان فرهنگی پدید آمده و بنیان مرصوص معنوی نیروها را تهدید می کند به اجمال اشاره نماییم.

۱. دنیاطلبی، تجمل گرایی و تنوع طلبی که به تعبیر امام صادق^(ع)، سرآمد همه گناهان به شمار می آید. (اصول کافی، ج ۲، ص ۳۱۵) و مقام معظم رهبری نیز چهره راحت زندگی و مزه چرب و شیرین دنیا در دهان ها را دوران خطرناک رزمندگان اسلام می داند. (مقام معظم رهبری ۷۴/۲/۱۰)

۲. روزمرگی و استدراج به گونه ای که برخی ضد ارزش ها جایگزین ارزش ها به شمار می آید.

۳. عوام زدگی و سطحی نگری به آموزه های دینی و اعتقادات و گرفتار آمدن به دام عرفان های ساختگی و صوفی گری و درویش مسلکی که برادران بسیجی را بیشتر تهدید می کند.

۴. تأثیرگذاری شاکله و ساختار و جایگاه های سازمانی بر تغییر رفتارهای اخلاقی و معنوی به گونه ای که سوابق رزمی و جهادی عامل امتیازطلبی کارکنان گردد و معنویات فدای مادیات شود و این نکته مهمی است که حضرت امام درباره آن به مسئولان سپاه هشدار داده اند: «مهم این است که در سپاه وضعی پیش نیاید که به روحیه سپاهی ها صدمه بخورد». (صحیفه امام، ج ۱۸: ۴۵)

۵. تأثیرپذیری از برخی ناهنجاری های اخلاقی، اجتماعی و اداری بیرون از سازمان مانند رانت خواری، ربا، رشوه و چاپلوسی، بدگویی و غیبت و کم کاری.

۶. سیاست زدگی خارج از چارچوب ترسیمی و ابلاغی امام و مقام معظم رهبری.

۷. توجیهات نفسانی و غیر منطقی از اشتباهات فردی و سازمانی یا نوعی فرافکنی برای پوشش

ضعف های اخلاقی و مدیریتی.

۸. کم اطلاعی نسل جدید سپاه و بسیج از ابعاد اخلاقی، سیاسی، معنوی و مدیریتی سیره و اندیشه امام و مقام معظم رهبری به عنوان رهبر و فرمانده کل نیروهای مسلح جمهوری اسلامی ایران. با توجه به آنچه گذشت بایسته است پاسداران و بسیجیان خود را به فضایل اخلاقی و نفسانی بیاریند و به کمالات انسانی دست یابند تا مأموریت های خود را به شایستگی انجام دهند و مانع گسترش و پیشرفت آسیب ها گردند.

۳-۳ اقتصاد

بررسی فعالیتهای صورت گرفته در سپاه پاسداران انقلاب اسلامی نشان از وجود کارنامه‌های موفق و تاثیرگذار از سوی این نهاد انقلابی میباشد. با وجود اینکه در ابتدا گمان میرفت سپاه پاسداران بیشتر به وجوه نظامی خود توجه نماید اما عملکرد فرماندهی این نهاد نشان از عزم والی فرماندهان سپاه برای خدمتگذاری به میهن اسلامی در زمینهای گوناگون دارد. اجرای صدها پروژه اقتصادی و عمرانی از سوی سپاه پاسداران از جمله فنآوریهای نظامی، سد سازی، راه سازی، بازسازی بنادر و شرکت در پروژههای عظیم نفت و گاز نشان از همت ولی متخصصان این نهاد برای شکوفایی هر چه بیشتر کشور است. متخصصین مسائل اقتصادی پیش بینی میکنند موفقیت سپاه در پروژه های عظیم نفت و گاز میتواند در آینده موقعیت سپاه پاسداران را در عرصه‌های اقتصادی بیش از پیش بهبود بخشیده و در نهایت به عدم نیاز کشور به شرکتهای و پیمانکاران بزرگ خارجی منجر شود که این مسئله خواست حقیقی ملت ایران است. وقتی که جنگ اقتصادی علیه کشور ما شکل می‌گیرد و دشمن، ملت را در این جنگ نشانه رفته همه در اینجا مسئولیت پیدا می‌کنند. همه قوای کشور، سازمان‌ها، نهادها، آحاد مردم و رسانه‌ها هر یک سهمی دارند، اما سپاه در این میان یک جایگاه ویژه‌ای دارد که این امر به ماهیت سپاه بر می‌گردد. سپاه پاسداران در واقع یک نهاد انقلابی است که رهبر معظم انقلاب تصریح دارند بعد نهادی سپاه بر بعد سازمانی آن غلبه دارد، به این معنا که انقلاب هر کجا در تنگنا قرار بگیرد و به یک نیرویی نیاز داشته باشد، سپاه پاسداران باید به آن عرصه ورود کند، الان جنگ اصلی، جنگ اقتصادی است، مشکلات کشور ما مشکلات اقتصادی است، در اینجا سپاه ظرفیتهایی دارد و باید از این ظرفیتهای بهره‌برداری کند، سال‌های گذشته همکاری سپاه با دولت‌های مختلف را داریم که خیلی از کارشناسان معتقدند همین همکاری‌های سپاه از بعد از جنگ در دولت‌های مختلف بود که سبب شد دشمنان از تحریم‌ها بهره‌هایی که می‌خواستند را نبرند و کارشان کارساز نبود و علت اصلی

عصبانیت آنها، به ویژه آمریکایی‌ها از سپاه فقط به مسائل منطقه‌ای در سوریه و عراق مربوط نمی‌شود. وقتی سپاه پاسداران در عسلویه فازهای ۱۵ و ۱۶ و در بندرعباس پالایشگاه ستاره خلیج فارس را به نتیجه می‌رساند، در حوزه انرژی، آب و ابرپروژه‌های عمرانی کشور فعالیت‌های موفق دارد، از این هم ناراحت می‌شوند. دشمن متوجه است که با ظرفیتی که سپاه دارد می‌تواند در حوزه اقتصاد هم حماسه بیافریند. وقتی جنگ اقتصادی دشمن تشدید می‌شود، بدیهی است که وظایف سپاه هم سنگین‌تر می‌شود و مجموعه‌های دیگر را هم فعال‌تر می‌کند، این ظرفیت زمانی فعال‌تر می‌شود که دولت اهتمام داشته باشد، به ویژه وقتی مطرح می‌کنند که اقتصاد مقاومتی مردم‌پایه است و سپاه مردم را در بسیج سازمان داده است. سپاه به راحتی می‌تواند طرح‌های مردم‌پایه برای پیاده‌سازی اقتصاد مقاومتی در کشور را از طریق بسیج راه‌اندازی کند. البته این امر توجه و مطالبه دولت را می‌طلبد که به مسئله نقش‌آفرینی سپاه توجه نشان دهد.

۳-۴ عدالت و مبارزه با فساد

اگر کلیدواژه‌های خودسازی، جامعه‌پردازی و تمدن‌سازی اسلامی، از مختصات اصلی نقشه راه در بیانیه گام دوم باشد، بدون تردید مبارزه با مفاسد و مفسدان و همچنین فسادزدایی از کشور در همه حوزه‌ها، از الزامات پیاده‌سازی این بیانیه راهبردی در چله دوم انقلاب اسلامی است. در آسیب‌شناسی از دوران چهل سال اول انقلاب اسلامی با معیارهایی چون مبانی، اصول، شعارها، اهداف و آرمان‌های انقلاب اسلامی می‌توان گفت، پیاده نشدن عدالت در تراز انقلاب اسلامی و به شکل مطلوب و قابل قبول، از آسیب‌های اصلی و نقص‌های عمده این دوران در گام اول انقلاب است. به طور قطع، اگر رؤسای قوای سه‌گانه که مخاطب اصلی فرمان هشت ماده‌ای مبارزه با مفاسد در ۱۸ سال گذشته بودند، این هشت فرمان را جدی می‌گرفتند، اکنون و در آغاز دهه پنجم انقلاب اسلامی، هیچ نشانه‌ای از فساد در کشور نبود. «عدالت» بالاترین فضیلت در حکومت دینی و نظام ولایی است و راه تحقق آن، مبارزه جدی با فقر، فساد، تبعیض و بی‌عدالتی است. افراد، گروه‌ها و جریان‌های منفعت‌گرای دنیاطلب، دشمنان اصلی عدالت هستند. در چنین فضا و شرایطی، ریشه‌کن کردن فساد از طریق یک مبارزه جدی و همه‌جانبه با مفسدان و نابود کردن همه بسترها، زمینه‌ها و عوامل تولید فساد، ضرورتی اجتناب‌ناپذیر است. در این عرصه سپاه پاسداران انقلاب اسلامی، مبارزه با فساد و

این اژدهای هفت سر را ضرورت پاسداری از انقلاب اسلامی دانسته و آن را از قوای سه‌گانه و همه سازمان‌ها و دستگاه‌های حکومتی و حاکمیتی مطالبه می‌کند.

سپاه در این عرصه، از یک سو مبارزه با فساد را به صورت جدی مطالبه می‌کند و از سوی دیگر آمادگی خود را برای کمک به دستگاه‌های مسئول، برای نابود کردن این اژدهای هفت سر اعلام می‌کند. باید در امر مبارزه با فساد به علت‌ها و ریشه‌ها توجه کرد. اقتصاد نفتی و اقتصاد دولتی از یک سو و اتصال کانون‌های ثروت به کانون‌های قدرت از دیگر سو، از زمینه‌ها و عوامل اصلی تولید فساد در کشور است. این زمینه‌ها و عوامل در سال‌های گذشته، پدیده‌های نامبارک «کارگزار- تاجر» و «مدیر- سهام‌دار» را به وجود آورده است. خاصه‌خواری، رانت‌خواری و دستیابی به ثروت‌های بادآورده و پدیدآیی قشر نوکیسه، محصول این پدیده‌های نامبارک است. بنابراین مطالبه سپاه آن است که همه دستگاه‌ها، مبارزه با فساد را از درون دستگاه خود شروع کنند. سالم‌سازی دستگاه‌ها از فساد، شرط لازم برای توفیق آن دستگاه‌ها در امر مبارزه با فساد است.

۳-۵ استقلال و آزادی

استقلال ملی به معنای آزادی ملت از قدرت‌های استعمارگر و سلطه‌گراست و آزادی اجتماعی به معنای حق تصمیم‌گیری، عمل کردن و اندیشیدن برای همه افراد جامعه است ولی شکل مطلوب قضیه این است که استقلال و آزادی را بر مبنای اصول توحیدی تبیین کنیم. دولت جمهوری اسلامی موظف به حراست از آزادی و استقلال است.

۳-۶ عزت ملی، روابط خارجی، مرزبندی با دشمن

سپاه پاسداران با بهره‌گیری از تجربه دوران دفاع مقدس و با افزودن به سازمان و ساختار عملیاتی خود به جز سه نیروی هوایی، زمینی و دریایی از نیروی قدس و نیروی هوافضا نیز بهره می‌گیرد. توانایی تولید امنیت و بازدارندگی برای جمهوری اسلامی ایران برای اولین بار در ۲۵۰۰ اخیر تا سواحل مدیترانه گسترش یافته است. توان بازدارندگی جمهوری اسلامی با بهره‌گیری از توان نیروی متعارف هوایی زمینی و دریایی بر پایه نیروی قدس و نیروی هوافضا که عمدتاً بر توان موشکی ایران شکل گرفته، استوار می‌باشد. بیشک توان موشکی سپاه پاسداران انقلاب اسلامی که طی سال‌های اخیر هدف توطئه شوم دشمنان انقلاب و جمهوری اسلامی برای خلع صالح ایران از این ابزار دفاعی کارآمد

بوده است؛ نقش بیچون و چرایی در به هم زدن محاسبات و راهبردهای ماجراجویانه امریکا و نایبان منطقه ای آن داشته است.

۳-۷ سبک زندگی

سبک زندگی نشان دهنده میزان نفوذ یک نظام، فرهنگ و تمدن در متن جامعه است و تمام تمدن ها و نظام های فکری برای حفظ بقای خود تلاش می کنند تا یک سبک زندگی مشخصی به مردم ارائه دهند زیرا تا یک نظام به سبک زندگی تبدیل نشود آرمان هایش اجرا نخواهد شد و اگر جامعه ای سبک زندگی یک نظام را نپذیرد به این معنا است که مبانی فکری و ارزش های آن نظام را قبول ندارد. سبک زندگی اسلامی به معنای چشم پوشی از لذات و نعمات نیست بلکه در این روش زندگی رنگ خدایی می گیرد؛ انسان ها قادر به زندگی ساختگی نیستند و اگر اینگونه باشد زندگی آن ها دوامی ندارد همانگونه که یک نقاش به صورت طبیعی نگاه خاصی به دنیای اطراف خود دارد و با ظرافت به زیبایی های طبیعت می نگرد و همچنین یک شاعر که برای شاعرانه زیستن هیچ تلاشی جز زیستن انجام نمی دهد بنابراین سبک زندگی نشان دهنده میزان حضور ارزش های جامعه در رفتارها است.

دشمنان سعی در نابود کردن سبک زندگی اسلامی دارند و نهادینه کردن شعارهای دینی در سطح خانواده و جامعه در جهت مصون سازی فرهنگ است.

مقام معظم رهبری (مدظله العالی) در خصوص اهمیت سبک زندگی اسلامی در خصوص اهمیت سبک زندگی و اینکه چرا باید به سبک زندگی اهمیت داده و آن را در مسیر زندگی این دنیا با دقت نظر و وسواس بیشتری پیگیری کرد، می فرماید: «یکی از ابعاد پیشرفت با مفهوم اسلامی عبارت است از سبک زندگی کردن، رفتار اجتماعی، شیوه زیستن (اینها عبارة آخرای یکدیگر است) این یک بُعد مهم است؛ این موضوع را می خواهیم امروز یک قدری بحث کنیم. ما اگر از منظر معنویت نگاه کنیم (که هدف انسان، رستگاری و فلاح و نجات است)، باید به سبک زندگی اهمیت دهیم؛ اگر به معنویت و رستگاری معنوی اعتقادی هم نداشته باشیم، برای زندگی راحت، زندگی برخوردار از امنیت روانی و اخلاقی، باز پرداختن به سبک زندگی مهم است. بنابراین مسئله، مسئله اساسی و مهمی است».

نتیجه‌گیری

پیروزی انقلاب اسلامی و پیدایش سپاه از برکات تدابیر حکیمانه و پیامبرگونه امام خمینی^(ره) است. این دو همزاد در تمام فراز و فرودهای ۴۰ ساله اخیر پیوندی ناگسستنی با یکدیگر داشته و دارند. نام این نهاد مکتبی و خودجوش مردمی با حماسه و پیروزی قرین است و پویایی و پایداری او سلامت و بقای انقلاب و نظام اسلامی را ضمانت می‌کند زیرا اهداف و مأموریت‌های سپاه همسو با سیر تکاملی نظام اسلامی است.

بنابراین همانگونه که با درایت و تدبیر مقام معظم رهبری افق روشن فردای نظام جمهوری اسلامی در گام دوم انقلاب ترسیم شده، ضروری است که مرکز راهبردی یا دیگر بخش‌های طراحی و سیاستگذاری‌های کلان سپاه با نگرش عمیق در راهبردها و رهنمودهای مقام معظم رهبری که الهام گرفته از اندیشه تابناک امام خمینی^(ره) است، چشم انداز اقتدار معنوی، نظامی و سیاسی سپاه را به تصویر بکشد تا تمام راهکارهای تصمیم‌گیری‌ها و تحولات سازمانی در مسیر دستیابی به اهداف متعالی نظام اسلامی به اجرا درآید.

از نگاه مقام معظم رهبری انقلاب اسلامی نقطه عطف پایه‌گذاری تمدن دینی بر مبنای فطرت الهی بشریت است و نقش معنوی و فرهنگی سپاه و مجاهدت‌های او در مسیر دستیابی به این هدف تعیین‌کننده است، تا بتوان پرچم اقتدار نظام اسلامی را به صاحب اصلی آن تحویل داد.

فهرست منابع

- آقاسی، سعید (۱۳۸۰). تحولات محیطی و لزوم توسعه منابع انسانی، تهران: مرکز آموزش مدیریت دولتی.
- بانکی پور فرد، امیرحسین؛ قماشچی، احمد (۱۳۸۰). تعلیم و تربیت از دیدگاه مقام معظم رهبری، ج ۲، تهران: انتشارات وزارت آموزش و پرورش.
- بیانات رهبر معظم انقلاب اسلامی در دیدار مجمع عالی فرماندهان سپاه (۱۳۹۸/۷/۱۰).
- بیانیه گام دوم انقلاب www.khamenei.ir
- پرتو ولایت، فرمایشات مقام معظم رهبری (مدظله العالی).
- پیشه ور، احمد (۱۳۹۷). آشنایی با انقلاب اسلامی ایران، تهران: انتشارات صالحیان.
- نشریه صبح صادق.